

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 34, Şubat 2019, s. 362-376

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4807>

Dr. Öğr. Üyesi Hediye Şirin AK

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi, hediyesirin@karatekin.edu.tr

TÜRK SİYASETİNDE KADIN TEMSİLİ: 24 HAZİRAN 2018 SEÇİMLERİ İNCELEMESİ*

Özet

Siyaset, erk ve iktidar, ilk toplumların oluşmasıyla birlikte ortaya çıkmış ve o günden bugüne insan ilişkilerinde ve toplum düzeninde etkili olmuş kavramlardır. Siyaset toplumsal ilişkilerde büyük ölçüde etkin ve karmaşık bir ilişkiler ağıdır ve bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı bütün bireyleri kapsayıcı bir yönü vardır. 21. Yüzyılda yükselen demokrasi söylemleri siyasi alanın ayırım yapmaksızın bütün birey ve grupları kapsamaya dolayısı ile çoğulcu bir yapı içermesi gerektiğini dünya gündemine taşımıştır. Demokrasinin gereklerini yerine getirme yönünden siyasi alan incelendiğinde karşımıza çıkan ise, dünya nüfusunun yarısını oluşturmakta olan kadınların siyasetten dışlanmakta olduğu gerçeğidir. Bütün birey ve grupları kucaklamaya gereken siyasetin yapmış olduğu ayrımcılıklar arasında en yüksek orana sahip ayrımcılıklardan biri cinsiyet ayrımcılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadınlar siyasi arenada ayrımcılığa maruz kalmakta ve yeterli oranda temsil edilememesi sorunu yaşamaktadır. Dünyada kadınların seçme-seçilme hakkını kazanma tarihleri incelendiğinde Türk kadınının oldukça erken bir tarihte bu hakkı elde ettiğini görmekteyiz. Ancak 2018 yılında Türk kadınının geldiği nokta incelendiğinde karşılaşılan durum, siyasette kadın temsiline dünya ortalamalarının altında kaldığıdır. Türk siyasetinde kadın temsiline 2018’de bulunduğu noktanın tespit edilmeye çalışılacağı bu çalışmada, yakın zamanda yapılan Haziran- Kasım 2015

** Bu makale, 4-5 Ekim 2018 tarihlerinde İzmir’de gerçekleştirilen II. Uluslararası Kadın Kongresi: Güçlendirmek yerine güçlenmek ve ilerlemek adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

ve Haziran 2018 seçimlerinin karşılaştırması yapılarak Türk siyasetinde kadınların siyasi temsili bir analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi katılım ve kadın, Toplumsal cinsiyet ve siyaset, Kadın ve Siyaset, 24 Haziran 2018 Seçimleri.

WOMEN REPRESENTATIVE IN TURKISH POLITICS: THE ANALYSIS OF 24 JUNE 2018 ELECTIONS

Abstract

Politics, power and rulership are concepts that have emerged with the formation of early societies and have been influential in human relations and social order from that day to today. Politics is a network of social relations that is largely active and complex and there is a direction that encompasses all the individuals connected to a state with the link of citizenship. Democracy discourses rising in the 21st century have brought to the world agenda that the political sphere comprises all of individuals and groups without distinction therefore should include a pluralistic structure. We confronted when we examine the political sphere in terms of fulfilling the requirements of democracy, it is the fact we confronted that the women who constitute the half of the world population are being excluded from politics. One of the highest rates of discrimination has been made by politics that should embrace all individuals and groups emerge as the gender discrimination. In Turkey like all over the world, women are exposed to discrimination in the political arena and there is a problem of not being represented sufficiently. When we look at the history of winning women's electoral elections in the world, we can see that Turkish women achieved this right at an early date. However, when we look at the point where the Turkish woman arrives in 2018, the situation that is encountered in politics is that women representations are below the world average. In this research, which will be tried to determine the point of the women's representation in Turkish politics in 2018, an analysis of the political representation of women in Turkish politics will be tried by comparing the recent June-November 2015 and June 2018 elections.

Keywords: Political participation and women, Gender and politics, Women and politics, 24 June 2018 Elections.

GİRİŞ

Kadınların yazılmamış ancak ilgili alanyazında artan araştırmalarla gün yüzüne çıkmış tarihleri incelendiğinde, “kadın ve siyaset” ikilisinin problematik bir ilişki içinde olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Gerek Türk gerekse dünya tarihine “kadın ve siyaset” penceresinden baktığımızda; kadınların neredeyse temsil edilmemekte olduğunu gözlemleyebiliriz. Dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısını oluşturan cins, yani kadınlar oy kullanma ve seçmen karşısına aday olarak çıkabilme haklarını yüzyıllar süren mücadeleler sonucunda almayı başaramışlardır. Ancak bu hakları gerçekten alabilmiş oldukları bugün tartışmaya açık bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Siyasal katılmanın en basit yöntemi olan oy kullanma davranışı, her iki cinsinde yoğun olarak kullandıkları bir katılma türü olarak gösterilebilir. Siyasal katılmanın en pasif ve en düşük seviyede yaşandığı bu türde dahi

kadınların tamamının serbest hareket edebildiğini kesin olarak kanıtlamak güç görünmektedir. Siyasal katılımın daha aktif yönüyle, aday olarak milletin temsilcisi olma iddiası ile ortaya çıkma sayılarına bakıldığında ise bu katılımı gerçekleştirebilen kadın sayılarının erkek sayılarından oldukça az olduğunu saptamak mümkündür.

Türk tarihi incelendiğinde; Türk kadınlarının siyasetle tanışmalarının erken dönemlerde görülmele birlikte daha sonra yavaş yavaş siyasetten tamamen uzaklaşma, var olmadıkları sosyal hayata dahil olmaya çalışma, sonrasında tekrar siyasete ulaşmaya çalışma ve son olarak da siyasette var olmaya çalışma şeklinde bir döngü içine girdiklerini söyleyebilmek mümkündür. Orta Asya Türk toplumlarının sosyal hayatları ve yönetim yapıları incelendiğinde kadınların sosyal hayatta var oldukları ve erkeklerle birlikte hemen her ortamda bulunarak devletlerin ya da beyliklerin yönetim kademelerinde de yer alabildiklerini gözlemleyebiliyoruz. Eski Türklerde “Hakan” adı verilen yöneticilerin eşlerine “Hatun/Katun” adı verildiği ve devlet yönetiminde de eşleri ile birlikte söz sahibi oldukları eski Türk yazıtlarından ya da halk hikayelerinden günümüze kadar gelmiş bilgiler arasındadır. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerine dair araştırmalar incelendiğinde de devletin bir beylik olarak kurulduğu ilk günden imparatorluğa giden süreçte hala devlet yönetiminde etkin olan kadının zamanla devlet yönetiminden ve sonrasında da sosyal hayattan yavaş yavaş çekilişine kadar giden bir süreç yaşandığını söyleyebilmek mümkündür. Kadının hayat içerisinde geri plana düşmesini tek bir nedene bağlamak oldukça güçtür. Bu durumun çok çeşitli sebepleri vardır; yaşanan coğrafya, etkileşime girilen diğer kültürler, çevresel etkenler, dini etkenler ve daha birçok tahmin edilemeyen sebep... Osmanlı Devleti’nin son dönemleri incelendiğinde modernleşme çabalarının hız kazandığı, devletin kurtuluşu için çözüm yolları arandığı bir sürece girildiği ve bu süreçle birlikte Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin başladığı gözlemlenebilir. Adı geçen dönemler, erkeklerin gerisinde kalan kadınların eğitilerek, gelecek nesilleri (erkek çocukları) daha iyi yetiştirmelerine olanak sağlamak adına çalışmaların yapıldığı dönemler olmuşlardır. Eğitim olanaklarından yararlanmayı başaran az sayıda kadın artık dahil olmayı başaramadığı sosyal hayatta var olma çabasına girilerek daha çok sayıda kadını da arkasından sürüklemeyi başarmıştır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlayan kadın hareketleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam edecek ve artık sosyal hayata adım atmayı başaran kadın ileri doğru adım atarak siyasette de var olma isteğini dile getirmeye başlayacaktır. Cumhuriyetle birlikte seçme ve seçilme haklarını elde eden kadın bunun yanı sıra yasalar nezdinde de pek çok kazanım elde etmiştir. Bu tarihten sonra istenilen tüm kazanımların elde edildiği gibi bir yanılgı, kadın hareketinde bir durgunluğa yol açmıştır. Oysa ki, hakları elde etmek kadar onları koruyarak kullanmak da başlı başına bir mücadeleyi gerektirmektedir.

Kadınların ilk oy kullandığı tarihten bugüne parlamentodaki kadın oranı istenilen artışa bir türlü yakalayamamış, BM’nin belirlemiş olduğu kritik eşiğin yanına yaklaşmak dahi mümkün olamamıştır. 1935 yılında devlet desteği ile meclise giren on sekiz kadın ve 1943’de yine aynı şekilde vekil olan on altı kadından sonra kadın vekil sayısı düşmüş ve 1999 yılına kadar durum bu şekilde devam etmiştir. 2015 yılında yapılan iki genel seçim incelendiğinde; Haziran seçimlerinde %17.8 temsil oranını yakalayan kadınlar Kasım seçimlerinde ise %14.9 temsil oranına gerilemişlerdir. Aynı yıl gerçekleşen bu iki seçim arasında temsil sayısının düşmesinde pek çok neden etken olmuştur. 24 Haziran 2018 tarihinde yapılacak olan seçimlerde gösterilen kadın aday sayıları ve seçilebilen kadın parlamenter oranı, ışığında kadın temsiline dair yapılacak olan analiz bu çalışmanın ana konusudur. Çalışma kapsamında da önceki seçimlerle karşılaştırmalı olarak 24 Haziran seçimleri analiz edilecek ve kadın temsilineki artış

ya da azalışların nedenlerine ve çözüm önerilerine değinilmeye çalışılacaktır. Bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan insanların tamamının en temel demokratik hakları olan seçme-seçilme haklarını engellerle karşılaşmadan kullanabilmeleri demokrasinin olmazsa olmazlarından biridir. Ülkenin yarısını oluşturan kadın bireyler vatandaş olmalarının gereği olan haklardan birini kullanamıyorsa/kullanırken engelleniyorsa sözü geçen ülkede demokrasiye dair şüphelerin oluşması kaçınılmaz hale gelecektir.

Kadınların Siyasette Var Olma Mücadelesi

Kadınların siyaset sahnesine çıkışları dünya genelinde sancılı geçmiş bir süreçtir. İlk çağlarda kadın ve erkek arasında eşitsizlik olmadığı ama yerleşik yaşama geçilerek mülkiyet edinilmesi sonrasında kadının erkek karşısında ikincil bir konuma geldiği feminist literatürde sıkça sözü edilen bir konudur. Kadın hareketlerinin tarihini incelediğimizde, kadınların 17. yüzyıla kadar bırakın siyasette var olmayı sosyal hayatta dahi yeterince yer alamadıklarını gözlemlememiz mümkündür.

Fransız devrimi sonrasında yayınlanan “İnsan hakları Bildirisi” (1789) ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi” (1776) kadınların birey olarak bu metinlerde yer alan insan haklarına sahip olduklarını düşünmelerine yol açmıştır. İlk feminist metinlerin ortaya çıkış tarihleri de sözü geçen bildirilerin ardından gerçekleşmeye başlamıştır; M. Wollstonecraft “A Vindication of the Rights of Woman” (1792), Olympe de Gouges “Les Droits de la femme” (1791) v.b. (Donovan 2015:21-22). Dünyada esen özgürlük rüzgarlarının kadınları kapsamadığının anlaşılması ise çok uzun sürmemiştir. Özgürlük bildirelerini imzalayan erkekler “birey” kelimesinin kadınları kapsamadığı konusundaki fikirlerini beyan ederek söz konusu hakları kadınlara vermek konusunda büyük bir direnç göstermiştir. Dolayısı ile feminist düşünüşün temelleri atılmış ve kadın hareketleri adını verdiğimiz süreç başlamıştır.

Kadınlar zamanın değişen şartlarına göre, birey olarak haklarını elde etmek için uzun mücadeleler vermiştir. Dönemin koşullarına, yaşanan coğrafyaya ya da sosyo-ekonomik koşullara göre talep edilen haklar çeşitlenmiş ve bugünde hala bulunulan koşullara göre değişerek devam eden bir talepler dizgesi olarak varlığını sürdürmektedir.

Batı’da sanayi devrimi sonrasında artan ucuz işgücü talebi kadınların işgücü piyasasına katılımını hızlandırmıştır (Tansi 2004:112). Kadınların iş gücü piyasasına katılımı beraberinde emek ve ücret ile ilgili talepleri gündeme taşımıştır. “Eşit işe eşit ücret” sloganı çalıştığı fabrikalarda erkeklerle aynı ücreti alamayan kadınların bu dönemdeki sloganı olmuştur. 20. Yy. da dünya genelinde yaşanan küresel çapta savaşlar kadınların iş gücü piyasasına daha fazla dahil olmalarına yol açmış ve çalışarak ekonomik bağımsızlık kazanmaya başlayan kadınlar taleplerini arttırmaya başlamışlardır. Daha öncede belirttiğimiz gibi, eğitim, iş edinme, sosyal hayata dahil olma gibi isteklerle başlayan süreç siyasete atılma ve siyaset yapma konularına da ulaşmakta gecikmemiştir.

18-20.yy. arası dönem dünya genelinde, kadınların seçme-seçilme hakkı için örgütlenmelerine sahne oldu. Kadınlar kurdukları çok sayıda örgüt çatısı altında çeşitli eylemler gerçekleştirdiler. Konferanslar, sempozyumlar, mitingler ve eylemler yapan kadınlar yazılı bildiriler aracılığı ile de seslerini duyurmaya çabaladılar. Suffragete (oy verme hakkı) hareketi olarak da adlandırılan hareket ancak Birinci Dünya savaşı yıllarında sonuçlarını vermeye başladı. Batılı devletler birer birer kadınlara siyasi haklarını vermeye başlayarak, diğer devletlere öncülük yaptılar (Davaz 2014:1-2). Art arda yaşanan dünya savaşları dünya politik

sisteminin değişimine ve insan hakları konularına daha fazla önem verilmesine sebep olmuş ve kadınların talepleri daha fazla karşılık görmeye başlamıştır. Kadın nüfusuna sosyal, ekonomik ve siyasi hakları tanımak, devletler açısından çağdaş-demokratik bir görünüm çizmek anlamında da önemli bir kıstas haline gelmiştir.

Türk Siyasetinde Kadın Temsili

Türk kadınları siyasetle ilişkileri açısından incelendiğinde, Orta Asya Türk devletlerinde kadınların devlet yönetimine katıldığına dair kanıtların bulunduğu bilinmektedir. Eski Türk toplumlarına ait yazıt ve öykülerde sıklıkla kadın kahramanlara rastlanmaktadır. Göktürk devletinin tarihi ile ilgili önemli kaynaklardan olan “Orhun Yazıtları”nda devleti yöneten katun (hatun)’lardan bahsedilmektedir. İlk Türk devletlerinden; İskitler, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar gibi devletlerde kadınların toplumsal alanda önemli haklara sahip olmakla birlikte devlet işlerinde de yetkili oldukları günümüze ulaşan metinlerden anlaşılmaktadır (Aytekin 2017:53). İskitlerin kadın hükümdarı Tomris Hatun’un kahramanlıkları ve İranlılar’la olan savaşları hakkında günümüze kadar ulaşan öyküler de eski Türk devletlerinde kadın hükümdarların olduğuna dair kanıtlardan biridir (Alıç 2016:315). Eski Türk devletlerinde devleti yöneten hakanların eşleri yani hatunlar da eşleri ile birlikte yönetime katılmaktadır ve ülke yönetiminde söz sahibi olmaktadır. İslamiyet’in kabulünden sonra Türk kadınlarının eski göçebe geleneklerini sürdürdükleri ve Batı’daki hemcinslerine nazaran özgür bir hayat sürdürdüğü yine günümüze ulaşan metinlerden anlaşılmaktadır. İstanbul’un fethi ve devletin imparatorluğa dönüşmesi ile birlikte Bizans sarayının etkisine giren Osmanlı’da kadının statüsünün değiştiği çok sayıda tarihçi tarafından ileri sürülmektedir. Tekeli’ye göre; Batı’daki kadınların oy mücadelesi verdiği dönemde Osmanlı kadınları oy hakkı talep etmeye çok uzak bir notada bulunmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu’nun gelişmesi ile birlikte kadının hareme daha çok kapandığı ve sosyal hayattan dışlanarak, tek başına dışarı çıkmasının dahi yasaklandığı bir dönemin yaşandığı görülmektedir. Ancak döneme bakıldığında diğer dinlere mensup kadınlarında farklı bir yaşantısının olmadığı gözlemlenmektedir (Tekeli 1982:193-195). Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadının sosyal, ekonomik ve siyasal haklardan yoksun olduğu gözlemlense de, Osmanlı sarayında özellikle haremde büyük bir siyasi gücü olduğu ve Osmanlı siyasetine yön verdiği de bilinen gerçeklerdendir. (Atalan ve Makaklı 2017:84-85).

17.yy.’dan itibaren gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu, devleti kurtarmak ve dünya siyasetinde var olmaya devam etmek adına değişimin şart olduğunu düşünerek yenilik hareketlerine başlamıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri devletteki değişim rüzgarlarının birer eseri olarak tarihe geçmiştir. Tanzimat döneminde kadınların eğitilmesinin önemli olduğuna karar verilerek kadınlar için resmi eğitim kurumları açılmaya başlamıştır. Kültürel ve mesleki eğitim veren kurumlar olarak; idadiler, rüştiyeler ve devamında kız öğretmen okulları açılarak eğitim alanı kadınlara aynı zamanda meslek alanı olarak da açılmıştır (Kurnaz 2015:61). Tanzimat döneminde elde edilen eğitim hakkı, kadınların ufkunu açması ve Batı’daki hemcinslerinin yıllardır süregelen taleplerini öğrenerek içselleştirmeleri açısından önemli bir kazanım olmuştur. Tanzimat’la başlayan eğitim atağı Meşrutiyet dönemlerinde de devam etmiş, kadınlar bunun dışında hukuki kazanımlara da sahip olmaya başlamışlardır. II. Meşrutiyet dönemi kadınların hukuki kazanımları açısından incelendiğinde; miras, evlilik, çalışma hakkı gibi konularda da düzenlemelere gidildiği görülmektedir (Berktaş 2006:98-103). Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri Osmanlı toplumunun yapısal olarak değişim yaşamasına neden olmuş ve kadınlar bu değişimde olumlu bir şekilde evrilmişlerdir. Yaşanan değişim kadınların birey

olarak haklarının farkına varmalarına ve mensubu oldukları devlete yurttaşlık bağı ile bağlanma isteklerinin doğmasına sebep olmuştur. Bu dönem aynı zamanda kadınların örgütlenmeye başladığı ve kadın örgütlerinin, taleplerini açıkça ortaya koymaya başladığı bir dönem olarak tarihe yazılmıştır. Osmanlı'da kurulan kadın dernekleri Çakır tarafından amaçlarına göre sekiz ana başlıkta toplanmıştır: “...Yardım; eğitim yoluyla meslek kazandırmayı amaçlayan; kültür amaçlı, ülke sorunlarına çözüm arayan, ülke savunmasına yönelik; farklı etnik gruplardan kadın sorunlarına odaklanan; siyasal amaçlı; feminist ve siyasal partilerin kadın dernekleri ...” Kurulan derneklerin yanı sıra bazıları derneğin yayın organı olmakla beraber, derneklerden bağımsız olan dergi ve gazetelerde yine bu dönemde yayın hayatına başlamıştır. Kadın dernekleri seslerini duyurmak için konferanslar düzenlemiş, bildirimler basmış, dergiler aracılığı ile daha fazla sayıda kadına ulaşmaya çalışmışlardır. Kadınlar dernekler aracılığı ile örgütlü bir kitle haline gelirken taleplerini daha yüksek sesle duyurmayı başarmışlardır (Çakır 2013:87). Başlangıçta sadece sosyal hayata, gündelik sorunlara ev ekonomisine dair paylaşımlarla başlayan dergiler son kertede siyasete dair taleplerin de zamanın geleceğine dair ipuçları vermeye başlamışlardır.

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin dergisi olan “Kadınlar Dünyası” adlı yayının, bahsedilen dergiler arasında en uzun süre yayın yapan dergilerden biri olmuştur. Dergi, yabancı kadın dergilerinden aldığı haberlerle ya da kendi yazarları tarafından yazılmış makalelerle kadınları hakları konusunda bilinçlendirmek için çaba göstermiş, hatta “İstanbul Telefon Şirketi”ne kadın memureler alınması için kampanya başlatarak başarıya ulaşmıştır. Kadınlar dünyası adlı dergiden Aynur Demirdirek'in çevirmiş olduğu aşağıdaki satırlar ise, henüz zamanın gelmediğini düşündükleri oy hakkını zamanı geldiğinde talep edeceklerine dair işaretleri veren satırlardan bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirdirek 2011: 88).

“Memleketimizde şimdiye kadar vaktü (gerçi) kadınların hakk-ı intihabından, bu hakkın kendilerine verip verilmemesinden henüz bahsedilmiyor. Ve münakaşât dahi başlamamıştır. Bu babda henüz biz kadınlarda da hiçbir hareket-i nümâyân olmuyor (hareket görünmüyor). Bu sükûtumuz bizim hak-ı intihabâtı istemediğimiz için değil, henüz onun zamanı gelmediğine kani olduğumuz içindir.

(...) Onu Talep etmek ona liyakatle (layık olma/hazır olmayla) mümkündür. Ona liyakat ise diğer memleket kadınları gibi hayat-ı cemiyete, mesai-i umumiyyeye iştirak ile hasıl olacaktır.”

Osmanlı kadınlarının başlattığı kadın hareketi Milli Mücadele döneminde de devam etmiş, kadın dernekleri “Kurtuluş Savaşı”nda da yer alarak Cumhuriyetin destekleyicisi olmuşlar ve yeni kurulacak devlette yurttaş olarak yer alma isteklerini ortaya koymuşlardır. Cumhuriyetin ilanından kadınlarla ilgili çok sayıda kanuni düzenleme yapılmış ve kadınların yurttaş olmaları yolunda önemli adımlar atılmıştır. Türkiye'nin ilk meclisi kadınlara siyasi hakların tanınması anlamında ateşli tartışmalara sahne olmuştur (Tekeli 1982: 205). Ancak en önemli yurttaşlık hakkı olan seçme-seçilme hakkını elde etmek için 11 yıl daha beklemeleri gerekmiştir. 1923 yılında Nezihe Muhiddin önderliğinde kurulan “Kadınlar Halk Fırkası” kadınların seçme-seçilme hakları olmadığı gerekçesi ile kuruluşuna izin verilmeyerek “Türk Kadınlar Birliği” adlı derneğe dönüştürülmüştür. “Türk Kadınlar Birliği” derneği bu tarihten sonra kadınların siyasi haklarını almasına yönelik taleplerini dillendirmeye devam etmiştir. 3 Nisan 1930 tarihinde Belediyeler yasasının 23. Maddesi ile oy hakkı, 24. Maddesi ile seçilebilme hakkını kazanan Türk kadınları, 4 Aralık 1934 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği

ile milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanmışlardır (Toska 1998:84-85). 1935 yılında yapılan seçimlerle meclise 18 kadın milletvekili girmiş ve Türk kadınının siyasi macerası böylece başlamıştır.

Dünya ülkelerinin kadınlara seçme-seçilme haklarını verdiği Şekil 1 incelendiğinde Türkiye'nin çoğu Batı ülkesinden önce bu hakkı kadınlara tanıdığı görülmektedir. Amerika, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde kadınların henüz bu hakkı elde etmediği ya da kısıtlı oranda elde edebildiği yine Şekil 1 incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Ancak geçen yıllarda sözü geçen ülkeler parlamentoda kadın temsili açısından Türkiye'yi geride bırakmışlardır.

Tarih	Ülke	Tarih	Ülke
1788	ABD (Seçilme)	1928	İrlanda, İngiltere
1893	Yeni Zelanda (Seçme)	1929	Ekvador, Romanya
1906	Finlandiya	1930	Güney Afrika (Beyazlar için)
1907	Norveç(Seçilme)	1931	Şili, Portekiz, İspanya Sri Lanka
1913	Norveç(Seçme)	1932	Brezilya, Maldivler, Tayland, Uruguay
1915	Danimarka, İzlanda	1934	Türkiye, Küba, Portekiz
1917	Kanada (Seçme), Hollanda (Seçilme)	1935	Myanmar (Seçme)
1918	Almanya, Rusya, Avusturya,Estonya, Gürcistan, Almanya, Macaristan, İrlanda, Kırgızistan, Latviya, Litvanya, Polonya, İngiltere	1937	Filipinler
1919	Belçika (Seçme), Ukrayna, Belarus, Lüksemburg, Hollanda(Seçme), Yeni Zelanda (Seçilme), İsveç	1938	Bolivya, Özbekistan
1920	Arnavutluk, Kanada (Seçilme), Çek Cumhuriyeti, İzlanda, Slovakya, ABD (Seçme)	1944	Fransa, Bulgaristan, Jamaika
1921	Ermenistan, Azerbaycan, Belçika(Seçilme), Gürcistan	1945	Gürcistan, İtalya
1924	Kazakistan, Moğolistan, Saint Lucia, Tacikistan	1947	Arjantin, Japonya
1927	Türkmenistan	1950	Hindistan

Şekil 1 Dünya Geneline Kadınların Oy Hakkını Elde Ettiği Tarihler (Çaha 2010:439-490).

Tablo 1'de (TÜİK, 2018) ise 1935-2017 arasında TBMM'de yer alan kadın parlamenterlerin sayılarını ve oranlarını görebilmemiz mümkündür. Geçen yetmiş beş yıl boyunca kadınların parlamentodaki temsil oranlarının çok fazla yükselmediğini ve düşük seviyelerde seyrettiğini söyleyebiliriz. 1935 yılında yapılan ilk seçimlerde devlet desteği ile 18 kadın milletvekili parlamentoya girmiş keza 1939 seçimlerinde ve 1943 seçimlerinde de yine destekle 16 kadın vekil parlamentoda yerini almıştır. Çok partili yaşama geçilmesinden sonra yapılan ilk seçimlerde,1950 seçimlerinde ise kadın vekil sayısının 3'e düştüğünü ve 2000'li yıllara gelene kadar bu oranın çok fazla değişmeden geldiğini gözlemleyebiliyoruz. 1993 yılında Tansu Çiller'in DYP'nin genel başkanlığına seçilmesi ile birlikte Türkiye ilk defa kadın bir başbakana sahip olsa da, bu gelişme parlamentodaki kadın sayısının artmasını sağlayan bir gelişme olmamıştır. 2002 yılından sonra ise yapılan her genel seçimde kadın vekil oranının artmaya başladığını Tablo 1'e bakarak söyleyebilmemiz mümkündür. Yine Tablo 1'de

2012'den sonra gördüğümüz "1" dipnotu yıl sonu itibari ile sayıların güncellenmesine referans etmektedir. 2017'de milletvekilliği düşen vekillerle birlikte daha önce 81 olan kadın vekil sayısı 75'e düşmüştür.

Tablo 1 Seçim yılı ve cinsiyete göre milletvekili sayısı ve Meclis'teki temsil oranı, 1935-2017

Seçim yılı Election year	Toplam milletvekili sayısı Total number of representatives	Temsil oranı Representation rate (%)		Temsil oranı Representation rate (%)	
		Erkek Male	Kadın Female	Erkek Male	Kadın Female
1935	399	381	18	95,5	4,5
1939	429	413	16	96,3	3,7
1943	455	439	16	96,5	3,5
1946	465	456	9	98,1	1,9
1950	487	484	3	99,4	0,6
1954	541	537	4	99,3	0,7
1957	610	602	8	98,7	1,3
1961	450	447	3	99,3	0,7
1965	450	442	8	98,2	1,8
1969	450	445	5	98,9	1,1
1973	450	444	6	98,7	1,3
1977	450	446	4	99,1	0,9
1983	399	387	12	97,0	3,0
1987	450	444	6	98,7	1,3
1991	450	442	8	98,2	1,8
1995	550	537	13	97,6	2,4
1999	550	527	23	95,8	4,2
2002	550	526	24	95,6	4,4
2007	550	500	50	90,9	9,1
2011	550	471	79	85,8	14,4
2012 ⁽¹⁾	548	469	79	85,6	14,4
2013 ⁽¹⁾	548	469	79	85,6	14,4
2014 ⁽¹⁾	535	458	77	85,6	14,4
2015 ⁽¹⁾	550	469	81	85,3	14,7
2016 ⁽¹⁾	550	469	81	85,3	14,7
2017 ⁽¹⁾	539	464	75	86,1	13,9

2015 Haziran ve Kasım Seçimleri

2015 yılının Haziran ayında yapılan genel seçimler, Türk kadını açısından önemli bir tarih olmuş ve cumhuriyet tarihinin en yüksek kadın temsiline parlamentoya taşındığı seçimler olarak tarihe geçmiştir. Haziran 2015 seçimlerinde 97 kadın vekilin parlamentoya girmesi ile %17,6 kadın temsil oranına ulaşılmıştır. Ancak uzun süren görüşmeler sonrasında hükümetin kurulamaması ve erken genel seçime gidilmesi kadın temsil oranının tekrar düşmesine sebep

olmuştur. Kasım 2015’de yenilen seçimler neticesinde 81 kadın vekil parlamentoya girmeye hak kazanmış ve %14,9 oranında kadın temsiline ulaşılmıştır. Beş ay gibi kısa bir sürede yenilenen seçimler parlamentodaki kadın temsiline oranını %17,6’dan %14,9’a geriletmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, Haziran ayında yapılan seçimlerde aday gösterilen kadın vekil sayılarının genel toplama bakıldığında Kasım ayındaki seçimlerde düştüğünü gözlemlemekteyiz. Haziran 2015 seçimlerinden sonra hükümetin kurulamamış olması ve parlamentodaki sayısal üstünlüğün önem arz eden bir hale gelmesi, Kasım 2015 seçimlerinde kadın adayların sayısının düşürülmesine neden olmuş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Sayısal üstünlüğün önemli olduğu bu seçim yarışında kadın siyasetçileri öne sürerek başarısızlığa uğrama riskinden korkan parti yönetimleri, çareyi kadın aday sayısını azaltmakta ya da kadınları aday gösterdikleri sıraları değiştirmekte bulmuşlardır.

Tablo 2 Haziran-Kasım 2015 Seçimleri Kadın Vekil Sayıları (TBMM, 2015)

Partiler	Haziran 2015 Kadın Aday Sayısı	Kadın Milletvekili li Sayısı	Kadın Temsil Oranı	Kasım 2015 Kadın Aday Sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı	Kadın Temsil Oranı
AKP	99	40	%15,5	69	34	%11
CHP	103	21	%15,9	125	21	%15,5
HDP	268	32	%40	232	23	%38,9
MHP	61	4	%5	78	3	%7,5
Toplam	531	97	%17,6	504	81	%14,9

Partiler bazında kadın sayılarını incelediğimizde ise, her iki seçimde de en fazla sayıda kadın aday gösteren ve en yüksek temsil oranına ulaşan partinin HDP (%40-%38,9) olduğunu görüyoruz. Her iki seçimde de sayısal olarak en fazla kadın vekili parlamentoya taşıyan parti ise AKP olarak karşımıza çıkıyor. AKP her iki seçimde de sayısal olarak en fazla sayıda milletvekilini parlamentoya taşıyan parti olması dolayısı ile temsil oranı HDP’ye oranla daha düşük olsa da sayısal olarak daha fazla kadın vekile sahip olmuştur. Sayısal olarak en düşük kadın vekili parlamentoya taşıyan MHP ise aynı zamanda kadın temsili (%5- % 7,5) olarak da en sonda yer alan parti olarak görülüyor. MHP Haziran’dan Kasım’a kadın aday sayısını arttırmış olsa da parlamentoya gönderdiği 4 kadın vekil sayısını 3’e düşürmüş, ancak çıkardığı toplam vekil sayısı düştüğünden temsil oranını arttırmıştır. CHP ise her iki seçimde de gerek temsil oranı gerekse sayısal olarak büyük bir değişik yaşamamış 21 kadın vekil sayısını aynen korumuştur. BM’in kritik eşik olarak belirlemiş olduğu % 33 kadın temsil oranını geçen tek parti HDP olurken, genele baktığımızda TBMM kritik temsil eşiği açısından her iki seçimde de sınıfta kalmış ve dünya parlamentolar arası birliğin yapmış olduğu listede 2015 itibari ile, Türkiye ancak 133. sırada kendisine yer bulabilmiştir (IPU, 2015).

24 Haziran 2018 Seçimleri

24 Haziran 2018’de yapılan genel seçimler sekiz partinin (AKP, CHP, HDP, MHP, İYİ P., HÜDA PAR, SAADET P., VATAN P.) katılımı ile gerçekleşmiştir. 24 Haziran’da yapılan seçimlerde parlamento için milletvekili seçilmesinin yanı sıra cumhurbaşkanı seçimleri de eş zamanlı yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimi için oy kullanan vatandaşlar altı aday arasından seçim yapmışlardır. Cumhurbaşkanı adaylarından biri olan “Meral Akşener” Türk kadın tarihindeki beşinci kadın parti genel başkanı olmuştur. (Behice Boran (1970), Tansu ÇİLLER (1993), F. Benal YAZGAN (2014), Emine Ülker TARHAN (2014), Meral AKŞENER (2017) 24 Haziran 2018 seçimleri hem ulaştığı kadın temsil oranı açısından hem de kadın bir cumhurbaşkanı adayı çıkması açısından Türk kadınları için bir dönüm noktası olmuştur denilebilir.

Tablo 3 24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimi partilerin aldığı oy oranları (YSK, 2018)

Partiler	Oy	Oran %
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ	20.559.732	%42,28
CUMHURİYET HALK PARTİSİ	5.444.728	%11,20
HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ	5.606.622	%11,53
MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ	5.444.728	%11,20
İYİ PARTİ	4.932.510	%10,14
SAADET PARTİSİ	660.749	%1,36
HÜR DAVA PARTİSİ	153.649	%0,32
VATAN PARTİSİ	110.849	%0,23
BAĞIMSIZLAR	75.630	%0,16
GENEL TOPLAM	48.631.366	%100,0

24 Haziran genel seçimlerinde %10,14 oy alarak partisini meclise taşıyan Meral Akşener iktidar ortağı olmasa da girdiği ilk seçimlerde %10’luk ülke barajını aşma başarısını göstermiştir.

Tablo 4 2018 Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları (YSK, 2018)

Partiler	Oy	Oran %
RECEP TAYYİP ERDOĞAN	25.436.238	% 52,38
MUHARREM İNCE	14.951.788	% 30,79
SELAHATTİN DEMİRTAŞ	4.039.390	% 8,32
MERAL AKŞENER	3.603.858	% 7,42
TEMEL KARAMOLLAOĞLU	434.882	% 0,90
DOĞU PERİNÇEK	95.928	% 0,20

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde % 7,42 oy alarak dördüncü sırada yer alan Meral Akşener partisinin aldığı oy oranını tutturamamış olsa da bir kadın olarak cumhurbaşkanı adayı olma özgüvenini göstererek çok sayıda kadına rol model olmuştur.

24 Haziran seçimlerinin kadınlar açısından sonuçlarını incelediğimizde ise her ne kadar BM'nin belirlediği %33 kritik eşiğe ulaşılmasa da (Haziran 2015 seçimlerini saymazsak) cumhuriyet tarihinin en yüksek kadın temsil oranına ulaşıldığını söyleyebiliriz. 2018 Haziran seçimlerinde TBMM'de kadın temsil oranı %17,45 oranında oluşmuş ve kadın temsil oranı artmıştır. Parlamentolar arası birliğin 2018 verilerine bakıldığında, kadın temsil oranı açısından dünya sıralamasında 133. Sırada olan Türkiye'nin 117. Sıraya yükseldiğini görebilmekteyiz. (IPU,2018)

Sayısal olarak bakıldığında ise parlamentoya 104 kadın vekilin girdiğini görmekteyiz. Partiler bazında incelediğimizde (Tablo 5); AKP'nin sayısal olarak en fazla sayıda kadın vekili parlamentoya taşıdığını 53 kadın vekil ile %18,28'lik bir temsil oranına ulaştığını görmekteyiz. Temsil olarak en yüksek orana ulaşan (%38,81) HDP ise 26 kadın vekil ile parlamentoda temsil edilmektedir. Gerek temsil oranına bakıldığında gerekse sayısal olarak bakıldığında üçüncü sırada yer alan CHP ise 26 kadın vekil ile %12,25'lik bir temsil oranına ulaşmış görünüyor. Partilerin aday gösterirken kadın-erkek dengesi konusundaki tutumlarını Tablo 5'de yer alan kadın aday sayıları ve oranlarına bakıldığında anlamak mümkün. Kadın temsilini arttırmak adına fazla sayıda kadın aday göstermenin yeterli olmadığını, gösterilen aday sayısı ve seçilen kadın sayısına baktığımızda anlamamız mümkün görünüyor. Sayısal olarak kadın aday sayısının fazla olmasının yanı sıra seçilebilecek yerlerden aday göstermek de kadın temsilini arttırmak açısından önem arz etmektedir. Sayısal olarak en fazla sayıda kadın aday gösteren HDP aynı zamanda kadınları 1. Sırada aday gösterme açısından da diğer partilerin önüne geçmiştir. AKP, CHP ve İYİ Parti'nin kadın aday oranları ve 1. Sıradan aday gösterdikleri kadın aday sayıları birbirine oldukça yakın olmakla birlikte bu anlamda en son sırada yer alan parti MHP olarak karşımıza çıkıyor.

Tablo 5 24 Haziran 2018 seçimleri kadın temsil oranı (TBMM, 2018)

Partiler	Kadın Aday Sayısı	Kadın Aday Oranı	1. Sıradan gösterilen kadın aday sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı	Kadın Temsil Oranı
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ	126	%21	4	53	%18,28
CUMHURİYET HALK PARTİSİ	137	%22,8	6	18	%12,25
HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ	228	%38	18	26	%38,81
MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ	69	%11,5	2	4	%8
İYİ PARTİ	150	%25	6	3	%7,5
GENEL TOPLAM				104	%17,45

Tablo 6’da Kasım 2015 seçimleri ve Haziran 2018 seçimlerinin sayısal olarak bir karşılaştırmasını görmekteyiz. Tablo 6’ya baktığımızda; AKP, HDP, MHP ve İYİ Parti’nin kadın vekil sayılarını arttırdığını CHP’nin ise düşürdüğünü görüyoruz. Genele bakıldığında kadın temsil oranı hem oransal hem sayısal olarak artmış görünmektedir. Milletvekili sayısının “600’e çıkarılmasının kadın vekil sayısında artışa neden olduğunu düşünülse de oransal artışında beraberinde görülmesi kadın temsil oranındaki artışın gerçek bir artış olduğunu bize düşündürüyor.

Tablo 6 TBMM kadın-erkek temsil oranı (Kasım 2015-Haziran 2018) (TBMM, 2018)

Partiler	Kadın		Erkek		Parti Toplam
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	
Adalet ve Kalkınma Partisi	34-53	% 10,76/18,28	282/237	% 89,24/81,72	316-290
Cumhuriyet Halk Partisi	19-18	% 14,5/12,5	112/126	% 85,5/87,5	131-144
Halkların Demokratik Partisi	18-26	% 36/38,81	32/41	% 64/61,9	50-67
Milliyetçi Hareket Partisi	3-4	% 8,33/8,16	33/45	% 91,67/91,84	36-49
İyi Parti	0-3	% 0/7,14	5/39	% 100/%92,5	5-42
Bağımsız Milletvekili	1-0	% 100	0-4	% 0	1-4
Genel Toplam	75-104	% 13,91/%17,45	492	% 86,09/82,55	539-596

Tablo 6’da partilerin kadın ve erkek oranlarını incelediğimizde karşılaştığımız sonuç ise, 27. dönem milletvekillerinin erkek temsil oranının kadın temsil oranında fazla olduğu ve erkek egemen bir meclis yapısı olduğudur. Genel olarak kadın temsil oranı artmış olsa da, erkek egemen meclis yapısının fazla değişmediği ve siyasetin erkek alanı olarak görülmeye devam edildiği bir yapı ile karşı karşıya kalıyoruz.

SONUÇ

Kamusal alan geçmişten beri erkek alanı olarak görülen ve kadınların kendilerini görünür kılmalarının zorlu mücadeleler sonucu gerçekleşebildiği bir alan olagelmiştir. Kamusal alan, üretim ilişkilerinin şekillendiği ve devlet yönetimine katılmanın yani yurttaşlık vazifesinin yerine getirildiği bir alandır. Kadınlar, yıllar boyu devletle olan ilişkilerini erkekler vasıtası ile gerçekleştirmiş tam anlamı ile yurttaş olabilme onuruna erişememişlerdir. Kamusal alanda yeterince yer alamayan, kamusal alanın bilgisine erişemeyen kadın kamusal alandaki işlerde erkekten geri kalmış devletle kendi bağıni oluşturmayı başaramamıştır. Bugün kamusal alanda görünür olmayı başaran kadın artık kendini erkeklerin asıl alanı olarak görülen siyasette de var etmeyi başarmıştır. Siyaset, ticaret gibi alanlar yıllar boyu, doğaları gereği mücadele gerektiren ve yoğun tartışmaların hüküm sürdüğü alanlar olarak, kadınların naif ve zayıf olduğu inanılan yapılarına uygun görülmemiştir. Bugün kadınlar bu alanlarda da karşı cins kadar başarılı olabileceklerini kanıtlamışlardır. Ancak daha kat edilmesi gereken uzun bir yol vardır. Çünkü

uzun yıllar kamusal alanın bilgisinden uzak olan kadınlar halen kamusal alanda yardımcı rollerde görülmek istenmektedir. Fırsat eşitliğinden yararlanamayan kadının kendine olan özgüveni zedelenmektedir. Kadının siyasette yetersiz temsilinin nedenleri arasında toplumsal önyargılar olduğu kadar, kişisel önyargı ve özgüven eksikliği de yatmaktadır. Kişisel önyargı ve özgüvensizliği de yaratan toplumsal önyargılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgüven eksikliği kadının kamusal alanda, devlette ya da siyasette “ben yapamam/bana göre değil” şeklinde düşünmesine yol açmaktadır. Hukuki olarak önünde hiçbir engel olmayan kadın toplumsal ve kişisel önyargıları aşarak özgüven kazandığı ölçüde gerek kamusal alanda gerekse siyasette varlığını gösterebilecektir. Gündemde yer alan kadın siyasetçiler arkalarından gelecek adaylar için birer rol model olma özelliği göstermekte ve daha çok kadının kendine özgüven duymasına neden olabilmektedirler. Kadın temsili için devlet, siyasi partiler, STK’lar, araştırma merkezleri, akademi vb. çok sayıda kuruma görev düşmektedir. Devlet kadınlara fırsat eşitliğini sağlayacak önlemleri ve politikaları düzenleme görevi ile mesuldür. STK’lar araştırma merkezleri ve akademi ise toplumu bilinçlendirmek için kamuoyu oluşturma ve devleti politikalarında destekleyerek koordineli bir çalışma yürütme görevini üstlenmelidirler. Siyasi partiler devlet politikalarını uygulamalı, parti içi demokrasiyi işletmeli ve kadınlara fırsat eşitliğini tanıyacak politikalar üretmelidirler.

Siyasette kadın temsili artması “kadın sorunları” olarak tabir ettiğimiz aslında tüm toplumu ilgilendiren sorunların çözümünü sağlamada elbette tek başına yeterli olmayacaktır. Ya da siyasette kadın temsili artmasının bu sorunları ortadan kaldıracığına inanmak fazla iyimser bir bakış açısı olacaktır. Ancak siyasette kadın temsili artması siyasete yeni bir soluk yeni bir bakış açısı kazandırarak çeşitli sorunların çözümünde farklı önerilerin getirilmesine sebep olabilme potansiyeline sahip görünmektedir. Daha fazla kadın siyasetçi diğer kamusal alanlarda da kadın sayısının dolayısı ile kadın bakış açısının artmasına neden olan bir etki yaratabilir.

24 Haziran 2018 seçimleri her şeye rağmen “Türk Kadın”ları için bir milattır. Her ne kadar BM’nin kritik eşiği olan %33 oranına ulaşamamış olsa da şimdiye kadar ulaşılan en yüksek temsil oranı yakalanmıştır ve bu oran gelecek için umutları içinde barındırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alıç: (2016). *Oğuznamelere Göre Türk Toplumunda Kadının Siyasi ve Askeri Rollerini*, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 13(2), 307-324. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/222185>
- Atalan, Ö. ve Süyük Makaklı, E. (2017). *Siyasetin Merkezinde Kadın, Harem ve Mekan*. K. Kumlu ve Ö. Belkis (Der.), Kadın ve Siyaset. (1.b.) İçinde. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aytekin, A. (2017). *Simge ve Siyaset Bağlamında, Erken Devir Türk Toplamları Mitoloji ve Sanatında Kadın Kökenörneği*. K. Kumlu ve Ö. Belkis (Der.), Kadın ve Siyaset. (1.b.) İçinde. Ankara: İmge Kitabevi.
- Berktaş, F. (2006). *Tarihin Cinsiyeti*. (2.b.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çaha, Ö. (2010). *Sivil Kadın*. (2.b.). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çakır: (2013). *Osmanlı Kadın Hareketi*. (4.b.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Davaz, A. (2014). *Eşitsiz Kız Kardeşlik*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Donovan, J. (2015). *Feminist Teori*. (10.b.). (A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan çev.) İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma The Feminist Theory adıyla 1985 yılında yayımlanmıştır).
- Demirdirek, A. (2011). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ankara: Ayizi Yayıncılık.
- Kurnaz, Ş. (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*. (2.b.). Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Tansi, D. (2004, Mart). *Kadınların Siyasal Temsili ve Katılımı*. A. Güçhan (Ed.) Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma: 3. Cilt. (111-119). İçinde. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Toska, Z. (1998). *Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar*. A. Berktaş Hacımiraçoğlu (Ed.) 75 yılda Kadınlar ve Erkekler (1.b.) İçinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Inter Parliamentary Union (2018). Erişim adresi: <http://archive.ipu.org/wmn-e/arc/classif010918.htm>
- Inter Parliamentary Union (2015). Erişim adresi: <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2018). Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2015). Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068
- Yüksek Seçim Kurulu (2018). Erişim adresi: <http://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536>